

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'na Ait Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r Ricâl İsimli Yazma Eserin Kodikolojik İncelemesi*

Süleymaniye Library, Ayasofya Collection of the Scripture Workbu'l-İlel and Ma'rifeti'r Ricâl Codicological Analysis

Hatice TOZUN¹, Rümeysa GEDİK²

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara.

² Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Kitap Şifahanesi ve Arşiv Dairesi Başkanlığı, İstanbul

ORCID:

H.T.:0000-0003-3172-1401

R.G.:0000-0002-1136-9167

Corresponding Author:

Hatice TOZUN

Email:

hatice.tozun@hbv.edu.tr

Citation: Tozun, H., Gedik, R. (2023). Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'na ait Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r Ricâl isimli yazma eserin kodikolojik incelemesi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 13 (3): 536-556.

Submitted: 11.08.2023

Accepted: 08.09.2023

Özet

Önemli kültürel miraslarımızdan biri olan yazma eserler; kullanım ve saklama koşullarıyla birlikte, özellikle doğal hammaddelerden üretilmeleri nedeniyle bozulmaya açık olan organik eserlerdir. Yazma eser koleksiyonların bakımını zorlaştıran unsurlar; organik malzemeden üretilmiş eserlerin, tek bir eser üzerinde bile materyallerin çeşitliliği, boyut ve şekil bakımından çok farklı özelliklere sahip olmasıdır. Bu nedenle uygun koşullarda korunmaları gerekmektedir. Koruma sürecini başlatabilmek için eserin doğru tanımlanması yani belgelemesi gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu'nun 03380 demirbaş numaralı tam adı Kitâbu'l- 'ilel ve Ma'rifeti'r-ricâl (el Câmî'fi'l- 'ilel ve ma'rifeti'r-ricâl) olan yazma eserin koruma sürecini başlatmadan önce kodikolojik olarak incelenmesi araştırmanın konusu olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada, "betimleyici araştırma" yöntemi kullanılarak; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu'nun 03380 demirbaş numaralı tam adı Kitâbu'l- 'ilel ve Ma'rifeti'r-ricâl (el Câmî'fi'l- 'ilel ve ma'rifeti'r-ricâl) olan yazma eserin tanımlanması, durumunun belgelenebilmesi için kodikolojik açıdan incelenmesini kapsayan tarama modelinde bir betimleme çalışması yapılmıştır. Eserin; pigment, mürekkep ve kâğıt yapımında kullanılan malzemelerin moleküler yapısı gibi malzeme özelliklerinin belirlenmesinde arkeometrik analiz yöntemleri kullanılmıştır. Aynı zamanda fotoğraf çekimlerinin yanında dijital mikroskop ile detay görüntüleri de kayıt altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yazma Eserler, Erken Dönem Yazma Eserler, Kodikoloji, Süleymaniye Kütüphanesi

Abstract

Manuscripts, one of our important cultural heritage, are organic artefacts that are vulnerable to deterioration due to their use and storage conditions, especially because they are produced from natural raw materials. The factors that make the maintenance of manuscript collections difficult are the variety of materials, size and shape of the works produced from organic materials, even on a single work. Therefore, they should be preserved under appropriate conditions. In order to start the conservation process, the artefact must be correctly identified, i.e. documented. In line with this purpose, a codicological examination of the manuscript with the

*Bu çalışma "Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Ayasofya Koleksiyonu'na Ait Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r Ricâl İsimli Yazma Eserin Konservasyonu" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir

full title Kitâb al-'ilel wa ma'rifeti'r-ricâl (al-Jâmi'fi'l-'ilel wa ma'rifeti'r-ricâl) with the iron number 03380 in the Hagia Sophia Collection of the Süleymaniye Manuscript Library has been determined as the subject of the research before starting the conservation process. In this study, by using the "descriptive research" method; a description study was conducted in the scanning model, which includes the identification of the manuscript with the full title Kitâbu'l-'ilel ve Ma'rifeti'r-ricâl (al Câmî'fi'l-'ilel ve ma'rifeti'r-ricâl) with the iron number 03380 of Süleymaniye Manuscript Library, Hagia Sophia Collection, and its codicological examination in order to document its condition. Archaeometric analysis methods were used to determine the material properties of the work such as the molecular structure of the materials used in pigment, ink and paper making. At the same time, detailed images were recorded with a digital microscope as well as photographs.

Keywords: Manuscripts, Early Period Manuscripts, Codicology, Süleymaniye Library

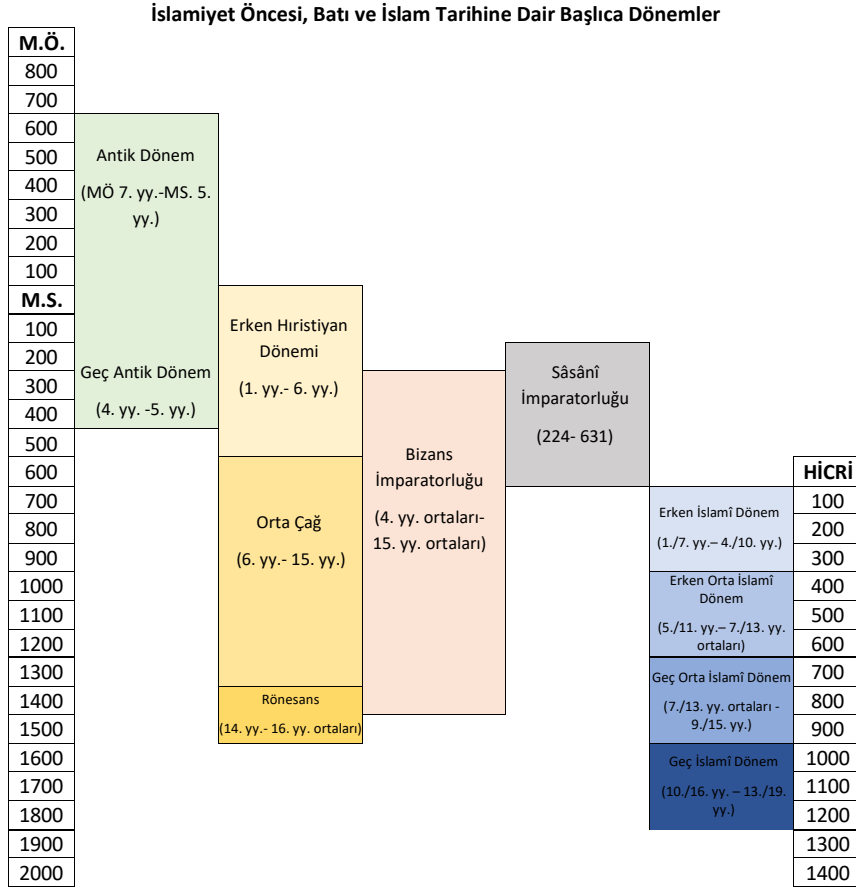
1. GİRİŞ

Yazma eserler metin ve cilt olmak üzere iki ana bölümden meydana gelmektedir. Bir yazma eserin kodikolojik olarak incelemesini yapmak için metin ve cilt bölümlerini tüm alt başlıklarıyla beraber ele almak ve bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir. Oxford English Dictionary, kodikoloji terimini "el yazması kitaplar ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen bir bilim" olarak tanımlamıştır. Açıklık getirmek gerekirse kodikoloji, bir el yazmasının nasıl, nerede ve ne zaman üretildiği, hangi amaçla üretildiği, üretimin kimin himayesinde gerçekleştiği, kâğıt türü, kâğıt yapım ve işleme teknikleri, mürekkep türü, boyar madde ve pigment türleri, dikiş ve şiraze teknikleri, ciltleme teknikleri, kapak dış ve iç kısımlarında kullanılan kaplama malzemeleri, metin-cilt bağlantıları, süsleme unsurları ve geçirmiş olduğu onarımlar gibi unsurların yanı sıra kitap arkeolojisinin de ötesine geçilerek eserin tarihi, dâhil olduğu dönem ve dönemsel özellikleri, koleksiyonu, kütüphanesi ve içerik özellikleri bakımından da detaylı bir biçimde incelenmesi olarak tanımlanabilir. Koleksiyonların tarihi, geniş bir bilimsel çalışma alanının bir parçasıdır. Kodikoloji bir yazma eserin kimliğini, ne zaman ve kim tarafından ve hangi nüshalara dayalı olarak yazıldığını ortaya koyabilir. Bu tür araştırmalar, bir nüshanın belirli bir yerdeki, koleksiyondaki yerinin belirlenmesini ve metnin kendisinin istinsah tarihinin tespit edilebilmesini sağlayabilir. Ayrıca el yazmalarının tarihi ve kodikolojisi, sanat tarihçilerini, küratörleri, tarihçileri, nümismatları, edebiyat tarihçilerini, dilbilimcileri, filologları ve hatta hukuk bilginlerini de ilgilendirir (Deroche, 2005: 346).

İslami el yazmalarının tarihini; erken İslami dönem, erken orta İslami dönem, geç orta İslami dönem ve geç İslami dönem olmak üzere dört büyük dönem oluşturmaktadır. Bu dönemlerin tamamı el yazması çağı olarak nitelendirilmektedir. El yazması çağı matbaanın kullanımının başlangıcına kadar olan, metinlerin elle yazılarak nakledildiği tüm dönemleri kapsamaktadır. İslam dünyasında el yazması çağı 1./7. yüzyıldan 13./19. yüzyıla, hatta matbaada basımın el yazması üretimine eşlik ettiği 14./20. yüzyılın başlarına kadar da uzanmaktadır (Gacek, 2009: 71).

Belge anlamında kaynakların eksikliği göz önüne alındığında, erken İslami döneme ait kâğıtların kullanımına ilişkin bilgimiz büyük ölçüde mevcut örneklerin incelenmesine bağlıdır. İnceleme yapılabilecek belgelerin sayısı ise oldukça azdır. Günümüze ulaşan erken İslami dönem örneklerinin az olmasının nedenini kısmen malzeme özellikleri ve yapım tekniklerine bağlayabiliriz. Fakat ana nedenini İslami dönemin ilk iki yüzyılında gerçekleşen bir dizi kütüphanenin tahrip edilmesi olarak belirtmek mümkündür. Bağdat'ta Harun al-Rashid ve al-Ma'mun Kütüphanesi MS.1258'de Moğollar tarafından yok edilmiştir. Trablus'ta 3.000.000 el yazmasının bulunduğu bir kütüphane haçlılar tarafından bir yangında yok edilmiştir. Alamut'taki bir başka kütüphane ise yine Moğol istilasında yok edilmiştir. En önemlisi MS. 1273'te Medine'deki Mescid-i Nebevi'nin Kütüphanesi eğer bir yangında yok olmasaydı İslam tarihinin en erken dönemlerine ait kâğıt

örnekleri günümüze ulaşmış olacaktı (Loveday, 2001: 24). Milattan önce, Milattan sonra Batı tarihi ve İslam tarihine dair başlıca dönemler Şekil 1’de verilmiştir.

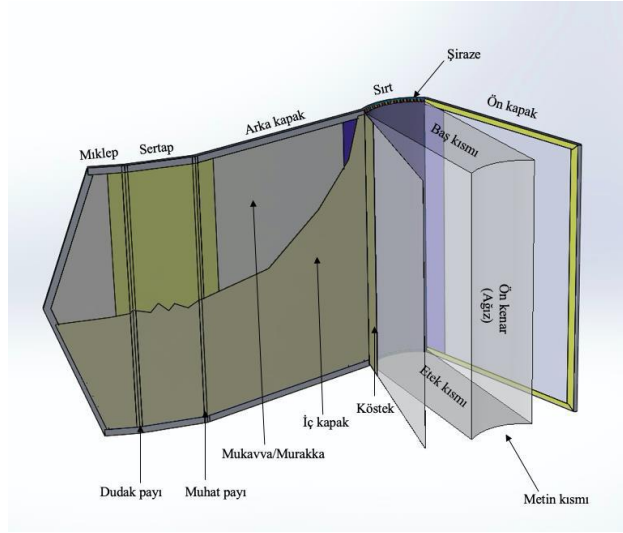
Şekil 1. Milattan Önce, Milattan Sonra Batı Tarihi ve İslam Tarihine Dair Başlıca Dönemler (Gacek, 2009:430).

Bu tür değerli yazma eser koleksiyonlarının kaybı erken İslami dönem kâğıtlarının Çin kâğıdı örneklerinin karşılaştırılamamasına neden olmuştur. Bu eğer mümkün olsaydı Sogdiana’da Çin kâğıdının kullanımı ve Persler tarafından en erken üretim tarihi ile ilgili birçok sorunun cevabı bulunabilirdi. Örneğin MS. 10. yüzyıla tarihlenen Tung Huang’da bulunan kâğıtlar ile MS. 11. yüzyıla tarihlenen İran kâğıdı incelendiğinde, üretim yöntemleri arasında farklılıktan çok benzerlikler olduğu görülmektedir (Loveday, 2001: 24).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Elle yazılmış kitaplara “el yazması” denir. Elle yazılarak ortaya konan her çeşit kitap, risâle, mektup, levha ve belgelerin ortak adıdır. Latince ’de “libri” veya “codices” ve “manuscripti” kelimelerinden meydana gelen el yazması kelimesi, tam anlamıyla “elle yazılmış kitap” demektir. El yazmaları sanatsal açıdan önem taşıdıkları kadar bilimsel bilgiye yazılı bir kaynaktan ulaşabilme imkânı sağlamaları açısından da insanlığın kültür mirası içinde son derece önemli bir yer tutarlar (Öcal, 1971: 81).

Yazma eserler metin ve cilt olmak üzere iki ana bölümden meydana gelmektedir (Bkz. Şekil 2). İslam yazmalarında kutulu veya sandıklı ciltler, mıklepli ciltler ve mıklepsiz ciltler olmak üzere üç farklı cilt çeşidi vardır (Gacek, 2020: 50). Kutulu veya sandıklı ciltler; içerisine metnin yerleştirildiği ve daha sonra üst kapağının alt kapaktan çıkan deri bir iple kapatılıp üst kapağın bağlantı noktasına bağlandığı ciltlerdir. Mıklepli ciltlerde ise metin sırtından cilde yapıştırılmış ve kapaklar metin bloğunu sararken metnin ağız kısmının da mıklep ile kapatıldığı ciltlerdir.

Şekil 2. İslami Yazmaların Bölümleri (Rümeysa Gedik 2023)

Ön ve Arka kapaklar (Alt-Üst veya Sağ-Sol kapak): “Kitabın mukavva üzerine deri ile kaplanan koruyucu kısmını meydana getiren bölümlerdir. Üst kapak sağa, alt kapak ise mikleple beraber sola doğru açılır” (Bilmiş, 2013: 42).

Sırt: “Formaların bağlandığı bölümü örten kısımdır. Klasik Türk Ciltlerinde ve genellikle İslami ciltlerin hepsinde bu kısım batı ciltlerinde olduğu gibi bombeli değil düzdür” (Ülker, 1987: 16).

Sertap: Mıklep ile alt kapak arasındaki bağlantı parçasıdır, görevi kitabın ağız kısmını örterek korumaktır. Sertap aynı zamanda miklebe hareket imkânı sağlar (Bilmiş, 2013: 43).

Mıklep: Kitabın ön tarafını örten sertapın ucunda genellikle üç köşeli, okunmakta olan yeri işaretlemek için kullanılan, yani sayfaların arasına konulan kısımdır. Mıklep üstünde de kaptaki desenler küçültülerek veya bir kısım olarak şemse de bulunur. İç kapakta kaat'ı yani oyma sanatı varsa miklepte de görülmektedir (Ülker, 1987: 16).

Dudak payı: Kapaklar, mıklep ve sertap arasındaki boşluğa denir. Sayfaların ön kenarının bozulmamasını sağlar (Bilmiş, 2013: 43).

Şiraze: Kitabın yapraklarını düzgünce tutan bağ ve örgüye denir. Ciltte formları esasen şiraze değil şirazenin altına atılan gizli kolonlar (gizli kolon ve şiraze kolonu) tutar. Şiraze sadece estetik olarak bu kolonların üstünü kapatır (Bilmiş, 2013: 43).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

El yazması olarak nitelendirdiğimiz eserler birçok materyali içerisinde barındırmaktadır. Bu materyalleri; yazı, kâğıt, mürekkep, deri, tekstil, murakka ve boyalar olarak sıralanabilir. Her bir materyalin bulunduğu ortama karşı, fiziksel, kimyasal ve biyolojik etkenlere karşı verdiği tepki farklıdır. Bu materyallerin bir arada bulunması bozulmalarının da birbirlerini etkilemesine neden olmaktadır. Yazma eserlerin hammadde ve ortam koşullarının birbirine etki etmesi bir sürece işaret eder. Aslında bu etken maddeleri kadar süreç de bozulma safhalarına büyük etkide bulunmaktadır. Eserin yazıldığı dönemdeki kâğıdın kalitesi, varsa derinin kalitesi, mürekkep içeriği, ahar malzemesinin türü vb. etkenlerin zamana bağlı olarak geliştirildiği göz önünde bulundurularak dönem dönem bozulmalarında haritalanması mümkün olabilir.

Bu amaç doğrultusunda; araştırma konusu olarak tespit edilen Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu'nun 03380 demirbaş numaralı tam adı Kitâbu'l- 'ilel ve

Ma'rifeti'r-ricâl (el Câmî'fi'l- 'ilel ve ma'rifeti'r-ricâl) olan yazma eserin, teknik, malzeme ve boyarmadde analizleri yapılarak kodikolojik olarak incelenmesi, eserlerde oluşmuş sorunların giderilerek korunması ve ileride oluşabilecek sorunlara karşı çözüm önerileri geliştirilerek kültürel mirasın sürdürülebilirliğin sağlanması araştırma konusu olarak önemli bulunmuştur.

4. YÖNTEM

Bu çalışmada, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu'nun 03380 demirbaş numaralı tam adı Kitâbu'l- 'ilel ve Ma'rifeti'r-ricâl (el Câmî'fi'l- 'ilel ve ma'rifeti'r-ricâl) olan yazma eserin konservasyonunu gerçekleştirebilmek amacıyla "betimleyici araştırma" yöntemi kullanılarak, tarama modelinde bir betimleme çalışması yapılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak literatür taraması ve analiz uygulamaları yapılmıştır. Temel olarak bilimsel analiz çalışmaları; pH analizi, boyar madde analizi, lif analizi, renk analizi ve dijital mikroskopla görüntüleme tekniklerini kapsamaktadır. pH analizi yapılarak eserin asit - baz durumu, boyar madde analizinde "XRF, Raman, FTIR ve SEM" kullanılarak pigment türü ve pigmentlere ait minerallerin tanımlanması, lif analizi yapılarak lif boyları ve hamur özellikleri, kolormetrik ölçümler yapılarak renk analizinde bulunulması, dijital görüntüleme spektroskopisi ile gözle görünemeyen detayların belgelenmesi yapılarak eserlerin konservasyonuna ve restorasyonuna bilimsel teknikler ile de destekte bulunarak doğru bir biçimde gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Verilerin toplanmasının ikinci safhası olan analiz uygulamalarında; pH analizi ile pH derecesinin tespit edilmiş, Portatif X-ışını floresansı eserin elemental kompozisyonunun belirlenmesini sağlayan X-ışını Floresans Spektrometrisi (XRF) ve X-ışınları yardımıyla mürekkeplerin ve kâğıdın elementel kompozisyonunun belirlenmiş, Raman analiziyle mürekkebin pigment kompozisyonu belirlenmiş, lif analizi ile kâğıdın lif yapısının tespit edilmiş, renk analiziyle kâğıdın renk değerleri tespit edilmiş ve dijital mikroskop ile gözle görülemeyen bozulmaların tespit edilmiştir. Ayrıca eser için bir Yazma Eser Belgeleme Formu düzenlenmiştir. Bu form ile eserin demirbaş numarası, ait olduğu kütüphane, ait olduğu koleksiyon, adı, müellifi, müstensihî, istinsah tarihi, konusu, yazı dili, yazı çeşidi, metin ve cilt ölçüleri, varak sayısı, eserin tanımlanması, hasarın tanımlanması, yazmanın cilt özellikleri, yazmanın metin özellikleri ve yazmanın süsleme özellikleri kayıt altına alınmıştır.

5. BULGULAR

5.1. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ve Koleksiyonları

Süleymaniye Külliyesi İstanbul'un fethinden tam bir asır sonra inşa edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile yapımına başlanan Süleymaniye Külliyesi Mimar Sinan'ın ölümsüz eserlerinin en başta gelenidir. Külliye'nin yapımı 7 yıl sürmüştür ve külliye 1557 yılında hizmete açılmıştır (Göker, 1989: 32). Osmanlı Devleti'ndeki cami merkezli külliye yapılarının en önemli örneklerinden birisidir. Mimar Sinan'ın eseri olan bu ihtişamlı yapı zamanının maddi manevi tüm ihtiyaçlarına cevap verebilecek niteliktedir.

Külliye'nin önemli bir birimi olan Süleymaniye Kütüphanesi, Külliye'nin inşası sırasında oluşturulan bir yapı değildir. Süleymaniye Kütüphanesi külliye'nin birinci ve ikinci medreselerinin kütüphane haline getirilmesi ile oluşturulmuştur (Süleymaniye Kütüphanesi, 2010). Külliye'nin 1557'de hizmete açılmasından birkaç yıl sonra buraya saray kütüphanesinden bazı kitaplar gönderilmiş ve böylece kütüphane işlevi görmeye başlamıştır (Süleymaniye Vakfiyesi, s.42). Süleymaniye Kütüphanesi, hayırsever kişilerin ve Fâtiha, Hamidiye, Sultan Ahmed, I. Mahmud tarafından kurulan padişah kütüphanelerinin de bulunduğu 152 koleksiyona sahip, el yazma ve Arap harfli matbu eserlere ev sahipliği yapmaktadır. Kütüphanede; çok eski tarihli sultanlara ithaf edilmiş, dünyada başka nüshası olmayan, geleneksel kitap sanatlarının (cilt, tezhip, minyatür, hat ve ebru gibi) en güzel örneklerinin görülebileceği çok değerli yazmalar bulunmaktadır.

**Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'na Ait Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r Ricâl İsimli Yazma Eserin
Kodikolojik İncelemesi**

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde hali hazırda 148 koleksiyon bulunmaktadır, bu koleksiyonların içeriğini 89.423'ü yazma eser, 68.922'si matbu eser olmak üzere 173.983 kitap meydana getirmektedir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Koleksiyonlar Ve Kitapların Sayıları

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Koleksiyon ve Kitap Sayıları	
Koleksiyon	148
Yazma	89.423
Matbu	68.922
Yeni Harf	4451
Yabancı Dil	5093
Levha Murakka	1122
Defter	1577
Ebru	31
Dosya	1384
Belge	1580
Harita	2
Fotokopi	398
Toplam	173.983

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi bünyesinde yer alan Ayasofya Koleksiyonu; 1968 yılında Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunan kitapların Süleymaniye Kütüphanesi'ne dâhil edilmesi ile oluşturulmuştur. Ayasofya Kütüphanesi'nden devir alınan yazmalar günümüzde Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin "Ayasofya Koleksiyonu" içerisinde yer almaktadır. Bu koleksiyon kendi içerisinde *Ayasofya*, *Bazı Ashab-ı Hayrat*, *Sadeddin Mübteği ve Vâkıfı Namalum* olmak üzere alt koleksiyonlara ayrılmaktadır. Koleksiyon içerisindeki eserlerin 8713 adedi yazma, 73 adedi matbu olmak üzere toplamda 8786 adetten oluşmaktadır (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu İçerik Bilgisi

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu			
Dil	Matbu	Yazma	Genel Toplam
Arapça	40	6568	6608
Çağatayca	-	15	15
Ermenice	-	1	1
Farsça	1	1696	1697
İngilizce	1	-	1
Muhtelif	2	5	7
Türkçe	29	427	456
Yunanca	-	1	1
Genel Toplam	73	8713	8786

5.2. Kitâbu'l-İlel Ve Ma'rifeti'r Ricâl

Tam adı Kitâbu'l- 'ilel ve Ma'rifeti'r-ricâl (el Câmî'fi'l- 'ilel ve ma'rifeti'r-ricâl) olup Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu'nun 03380 demirbaş numaralı yazma eseridir. Eser Ayasofya Koleksiyonu'nun en erken döneme tarihlendirilen yazma eseri olması ve bilinen tek nüsha olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Eser ravilerin ve rivayetlerin tenkidi konusunda talebelerinin sorduğu sorulara Ahmed b. Hanbel'in verdiği cevaplardan meydana gelmektedir. Kitâbu'l- 'ilel ve Ma'rifeti'r-ricâl, Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'den sonra hadis ve hadis ricali ile ilgili en önemli eseridir (Resim 1).

Ahmed b. Hanbel, H.164 (M.780)- H. 241(M. 855) yılları arasında Bağdat'ta yaşamış, İmam-ı Şafii'nin talebeliğini yapmış büyük bir ilim insanıdır. Ahmed bin Hanbel ismini dedesinden almıştır. Tam ismi ise şöyledir: Ebû Abdullah Ahmed bin Muhammed bin Hanbel bin Hilâl bin Esed bin İdrîs bin Abdullah bin Enes Bin Avf bin Kâsıt bin Mâzin eş-Şeybânîdir. Künyesi Ebû Abdullah'tır. Hanbeli Mezhebinin kurucusu ve öncüsü olan Ahmed b. Hanbel hayatını hadis ilmine adanmış ve hayatını dolduran yegâne meşgalesi hadis ilmi üzerine çalışmak olmuştur. Ahmed b. Hanbel hayatı boyunca 200'den fazla hocadan ders almıştır. Ders aldığı hocaları arasında; muhaddis Hüseyim b. Beşir, Süfyan b. Uyeyne, Yahya b. Said el-Kattan, Abdurrahman b. Mehdi, imam Şafii ve Abdürrezzak b. Hemmam gibi âlimler bulunmaktadır (Ahmed b. Hanbel, 1989: 82). En çok hadis yazdığı hocası Vekl' b. Cerrah'tır. İmam Şafii'den ise fıkıh ve usûl-i fıkıh öğrenmiştir. El-Müsned'deki rivayetlerine göre hocalarının sayısı 280 kadardır. Ahmed b. Hanbel *ilelül hadis* ilmi konusunda büyük bir otoritedir. Küçük yaşlardan itibaren hem babasından hem de diğer hocalardan hadis dinleyerek bu ilim dalında ehliyet kazanmıştır. 40 yaşına kadar hadis toplamakla meşgul olarak, o yaşa gelene kadar hadis rivayet etmemiş ve ders vermemiştir. İbnu'l Cavzî'den aktarılanlara göre; Ahmed İbn Hanbel, kitap yazımını uygun görmemiş, kendisine ait söz ve meselelerin yazılmasını daima reddetmiştir (Koçyiğit, Cerrahoğlu, 1963: 10). Dolayısıyla onun kitaplarının hemen hemen hepsinin kendisinden nakledilerek yazıldığı bilinmektedir.

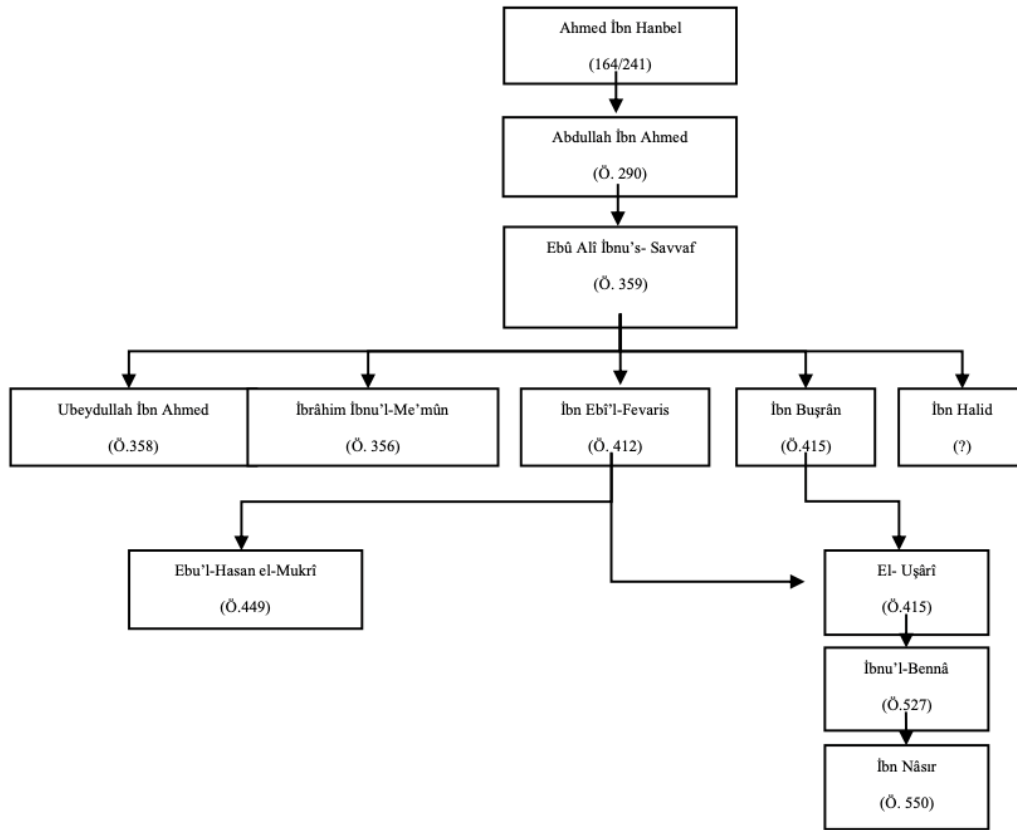
Ahmed b. Hanbel, en önemli eseri olan "el- Müsned" dışında kendisine atfedilen kitapların hiçbirini doğrudan kendisi yazmamıştır (Çelik, 2017: 93). Eserde eski kaynaklarda 40.000'e yakın hadis bulunduğu söylenmekteyse de hadisleri numaralandırarak yapılan günümüz baskılarında 27.647 hadisin yer aldığı görülmektedir. Bu eser *müsned* türünün elde mevcut en kapsamlı örneğidir (Atçıl, 2007: 8). Kendisinin bizzat yazmadığı halde O'na atfedilen eserler, oğlu Abdullah ve diğer talebeleri tarafından ölümünden sonra kaleme alınmıştır. Günümüze ulaşan eserleri şunlardır; el-Müsned, Kitâbu's-Sünne, Kitâbu'z-Zühd, Kitâbu's-Salat, Kitâbu'l-Vera', er-Redd ale'l Cehmiyye ve'z-Zenadika, Kitâbu'l-Eşribe, el-Âkide, Kitâbu'l-îmân, Kitâbu't Tereccül, Kitâbu'l-İrca', el-Mesail, Kitâbu Fezailu's-Sahabe, Kitâbü Fezâ'ili 'Alî, Kitâbü'l- Vuquf ve'l-veşâyâ, Bâbü aḥkâmi'n-nisâ', Kitâbü'l-Vuquf ve'l-veşâyâ, Kitâbü Ehli'l-milel ve'r- ridde ve'z-zenadika ve târiki'ş-şalât ve'l-ferâ'iz ve naḥvi zâlik, Cevâbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel 'an su'âl fi ḥalki'l-Ḳur'ân, Kitâbü'l-İmân ve Kitâbu'l-İlel ve Marifetu'r-Rical bunlardandır. Ayrıca günümüze kadar gelip gelmediği bilinmeyen et-Tefsir, kitâbu'l-ferâiz isimli iki kitabının daha olduğu rivayet edilmektedir (Ahmed b. Hanbel, 1989: 77-78).

Resim 1. Kitâbu'l- 'ilel ve Ma'rifeti'r-rical 1b-2a (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Kol. 3380).

Eser sekiz bölümden (cüz) oluşmaktadır. Her cüz başında kitabın ünvanı, rivayet isnadı ve muhtelif semâ kayıtları yer almaktadır. Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu'nun, Kitâbu'l- 'ilel ve Ma'rifeti'r-ricâl'i inceledikleri aynı isimli kitabından özetle Kitâbu'l- 'ilel ve Ma'rifeti'r-ricâl'in rivayet safhaları şu şekilde açıklanabilir: Kitâbu'l- 'ilel ve Ma'rifeti'r-ricâl, Ebu Alî İbnu's-Savvaf tarafından Abdullah İbn Ahmed İbn Hanbel'den rivayet edilmiş ve bu rivayet, Ebû Alî İbnu's-Savvaf'dan itibaren muhtelif kollarla genişletilmiştir (Bkz. Şekik 3). Eserin ikinci cüz metninin başında (26b sayfası) yer alan kayıta "343 senesi Recep ayının altıncı pazartesi günü Ebû Alî İbnu's-Savvaf'a okundu; ben nüshadan takip ederek dinledim." ibaresi yer almaktadır. Bu ibareye ve yedinci cüzün başında yer alan "Nüshadan ayrı olarak bu hadisleri işitmiş olduğumuz tarih, 343 senesi zilhicce ayının 18. çarşamba günü idi." ibaresine bakılarak tüm bu kayıtlar, nüshanın 343/954 senesinde sahibinin elinde bulunduğu işaret etmektedir yani nüsha 343 senesinde ya da daha erken bir tarihte tamamlanmıştır. İlk üç cüzün başlarında, kitap ünvanı ile Ebû Ali İbnu,'s-Savvâf'ın Abdullah İbn Ahmed'den rivayetini belirten ibarenin altında, nüshanın Ebû'l-Hasan Ali İbni'l-Hasan İbn Ahmed el-Mukri'nin mülkiyetine geçtiğini belirten bir kayıt yer almaktadır. Nüshanın el-Mukri'nin mülkiyetine nasıl geçtiği bilinmemekle beraber el-Mukri'nin, elinde rivayet hakkı olan İbn Ebî'l Fevâris'den rivayet hakkı aldığı ilk üç cüzün başlarında yer alan ibareler ile anlaşılmaktadır. Bu ibarelerde "Nüsha, Ebû'l-Hasan Ali İbni'l-Hasan İbn Ahmed el-Mukri'nin mülkü oldu ve onu 412 senesi muharrem ayında İbn Ebî'l Fevâris'den dinledi; İbn Ebî'l Fevâris de İbnu's-Savvaf'tan dinlemişti." olarak kaydedilmiştir. Nüshanın bundan sonra kimlerin eline geçtiği kesin olarak bilinmemektedir fakat birinci cüzün ve diğer bazı cüzlerin başlarındaki kayıtlardan, yaklaşık bir asır sonra nüshanın Muhammed İbn Nasır'ın mülkiyetine geçtiği bilgisine ulaşılmaktadır. Sekizinci cüzün başında (170a sayfası) iki satırlık bir ibare yer almaktadır: "Bu cüz, Ebu'l-Hasan İbni'l-Furat ve bu nüsha sahibi Ubeydullâh İbn Ebî'n-Nahvî Cahcah ile birlikte rivayeti dinleyen İbrahim İbn Muhammed İbn Ya'kûb İbni'l-Hasan İbni'l-Me'mûn'un hattıyledir- Bunu İbn Nasır yazdı.". Burada son cüzün müstensihî bize tanıtılmaktadır. Burada adı geçen Ubeydullâh İbn Ebî'n-Nahvî, bütün cüzlerin başında yer alan ve kitap ünvanı ile rivayet isnadının hemen akabinde kaydedilmiş olan Ubeydullah İbn Ahmed'dir. İbn Nasır nüshayı rivayet edebilmek için İbnu'l-Benna'ya başvurmuştur. İbnu'l Benna ise Kitâbu'l-'ilel'in rivayeti için el-Uşari'den icazet almıştır. El- Uşari ise İbn Ebî'l-Fevaris ve İbn Buşran'dan rivayet almıştır. Bu iki ravi ise İbnu's Savvaf'dan, yani nüshanın ilk ravisinden rivayet almışlardır.

Şekil 3. Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifetü'r-ricâl'in Rivayet Şeması

Talebelerinden Ebû Bekir el-Merrûzî, Ebû Bekir el- Esrem, Hallâl ve oğlu Abdullah Ahmed b. Hanbel'in hadis râvileri (nakledenler) hakkındaki tenkit ve görüşlerini derleyerek bir kitap haline getirmiştir. Bu kitap Abdullah'ın babasından nakille bir araya getirdiği tenkitleri kapsamaktadır. İbn Ebû Hâtim, el-Cerh ve't-tadîl adlı kitabında Ahmed b. Hanbel'in muhtelif râviler hakkındaki görüşlerini oğlu Abdullah'tan yazılı olarak aldığından bahsetmektedir (Çelik, 2017: 94). Kitap, soru ve cevap şeklinde yazılmış, düzenli bir şekilde bölümlere ayrılmamış, hadislerde görülen illetlerle hadis ricâli ve tarihi hakkında bilgi verilmiş, zaman zaman çeşitli konularda hadisler rivayet edilmiş, dirâyetü'l-hadîs in bazı meselelerine değinmiştir (Koçkuzu, 2002: 108).

Eserin 2a sayfasında Sultan I. Mahmud'un mührü vardır (Bkz. Resim 1). Mühürde “*el-Hamdü lillâhi'l-lezî hedânâ li-hâzâ ve mâ künnâ li-nehtediye levâ en hedânallâh Vakf-ı Mahmûd Han bin Mustafâ Şâh el-muzaffer dâi'mâ*” yazmaktadır (Kut, 2021: 61).

Muhammed Tayyib Okiç, Ahmed b. Hanbel'in bu eserini şu sözlerle tanıtmıştır: “*Diğer eserleri gibi oğlu Abdullah tarafından rivayet edilmiş ve bazı ilavelerle genişletilmiş olan bu kitapta, hadis ricâli ile ilgili meseleler ve fikhî görüşler tertipsiz olarak gelişigüzel derlenmiştir. Bazen aynı isnad zinciri ile peşpeşe haberler nakledilmiştir. Hadis ricâli ve illetleri ve ihtiva ettiği zengin bilgiler, gerekse en eski kaynaklardan sayılması yönüyle çok önemli bir eserdir.*” (Çelik, 2017: 95).

Ahmed b. Hanbel'in bu eseri kendisinden sonra ricâl ve ilel ilimleri alanında yazılan tüm eserler için temel kaynak olma niteliği taşımıştır. Ahmed b. Hanbel; İmam Buhârî (ö. 256/870), İbn Ebî Hâtim er Râzî (ö. 327/938), İbn Adî (ö. 365/976), el Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) gibi âlimler başta olmak üzere Ukaylî, İbnü'l-Münâdî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve İbn Hacer el-Askalânî gibi âlimlere etki etmiştir. Aynı zamanda Kitâbü'l-İlel Buhârî'nin et-Târîhu'l-kebîr'i, İbn Ebû Hâtim'in Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl'i gibi kitaplara temel olmuştur (Çelik, 2017: 97).

5.3. Malzeme ve Teknik İncelemesi

Eserin cilt kısmı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Kitap Şifahanesi ve Arşiv Dairesi'nin "1961-1982 Cilt Restorasyon Defteri" kayıtlarında yer alan bilgilere göre;1972 yılında Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde yapılan bir onarımda yeni bir cilt yapıldığı için orijinal değildir. Kapakları niteliksiz bir malzeme türü olarak değerlendirilen asitli sarı karton üzerine siyah renkte deri ile kaplanmıştır. Kapak içleri ve mıklep içi kırmızı, yeşil ve mor renkler kullanılarak ebru ile süslenmiş kâğıtla sertap içi ise deriyle kaplanmıştır. Kapakların dış kısmında şemse, salbek ve zencerek, mıklebin dışında şemse ve zencerek bulunmaktadır (Bkz. Resim 2). Ciltteki tüm süsleme unsurları soğuk baskı tekniğiyle yapılmış, yıldız kullanılmadan, doğrudan cildin üzerine basılmış ve motifler cildin derisinin rengindedir (Özen Esiner, 1998: 15).

Resim 2. SYEK, Ayasofya 3380 Envanter Numaralı Eserin Ön Kapak ve Mıklep Detayı

Künye Bilgileri

Koleksiyon: Ayasofya

Demirbaş Numarası: 3380

Eserin Adı: Kitâbu'l- ilel ve ma'rifeti'r ricâl

Müellifi: Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeyebânî el- Mervezî (ö. 241/855)

Müstensihi: Ebû Bekir el-Merrûzî, Ebû Bekir el- Esrem, Hallâl ve Abdullah İbnAhmed

İstinsah Tarihi: H. 343/ M. 955 'den önce

Konusu: Hadis ilmi

Yazı Dili / Çeşidi: Arapça

Yazı Çeşidi: Nesih ve mağribi

Ölçüler cilt (ön-arka kapaklar/en x boy x kalınlık cm): 17,5 x 29,1 x 0,3 cm/ 17,5 x 29,3 x 0,3 cm

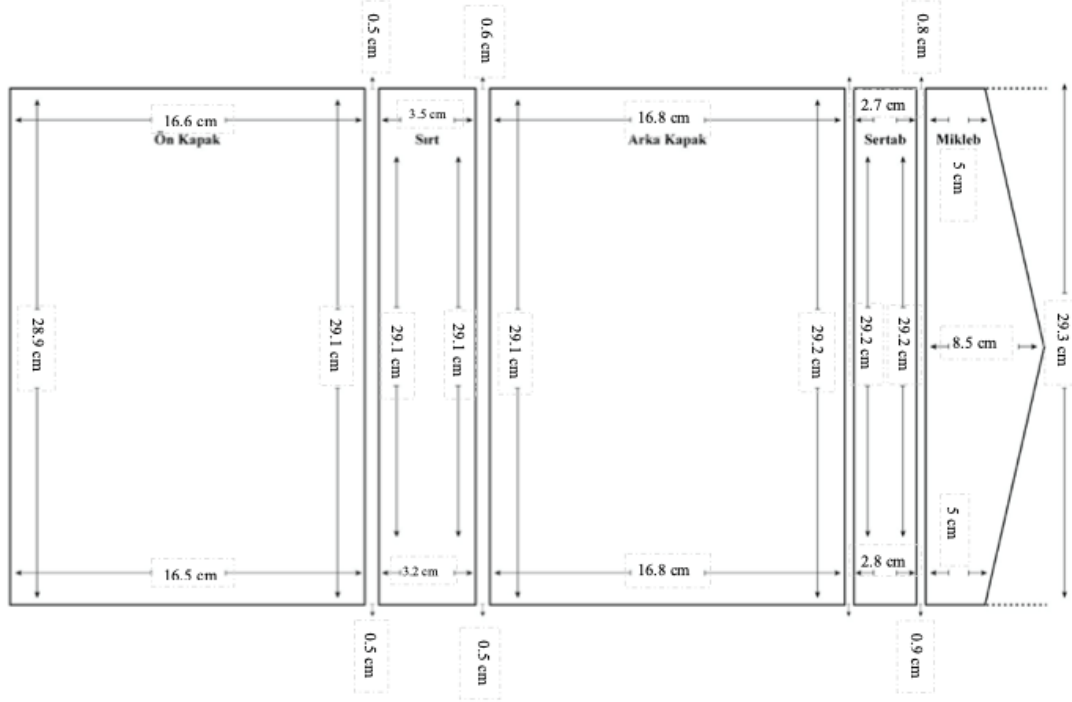
Ölçüler metin kısmı (en x boy cm): 17.1 x 29.1 cm

Ölçüler ön kenar (ağız)- sırt kalınlığı (cm): 4.8 x 4.9 cm

Varak (yaprak) sayısı: 180

Varsa yan kâğıt sayısı: 2+ 180+ 2

Eserin kısa tanımı: Eserin cildi siyah renk bir deriden oluşmaktadır. Bu cilt eserin orijinal cildi değildir. Cildin ön ve arka kapağında şemse ve salbek, mıklebinde ise yalnızca şemse bulunmaktadır. Eserin ön kapak, arka kapak ve mıklebinin içi odun hamuru ebrulu kâğıt ile kaplıyken, sertap içi deri ile kaplıdır. Eserin şirazesı turuncu ve yeşil renktedir ve balıksırtı tekniğinde örülmüştür. Yan kâğıtların biri (sayfa 1) el yapımı Avrupa kâğıdı iken diğer yan kâğıtlar odun hamurudur. Eserin metin kısmı ise; Doğu kağıdı üzerine siyah mürekkep ile yazılmış bir erken İslami dönem metnidir (Bkz. Şekil 4).

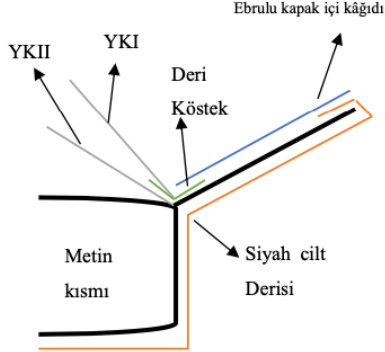
Şekil 4. Eser Ölçülerinin Çizimi (Eserin Sertabı Arka Kapaktan Yekpare Biçimde Ayrılmış Durumdadır)

1972 yılında Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde yapılan bir onarımda eserin kapaklarında 1-2 mm. Kalınlığında ince karton, cilt kısmında ise deri ve ebru ile renklendirilmiş kâğıt malzeme kullanılmıştır (Bkz. Şekil 5-6). Süsleme olarak; ön kapak, arka kapak ve mıklepte zencerek motifi yer almaktadır. Kapaklarda baskı tekniğiyle yapılmış şemse ve salbek motifleri yer almaktadır.

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'na Ait Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r Ricâl İsimli Yazma Eserin Kodikolojik İncelemesi

Malzeme	Kapaklar		Sertap	Miklep	Sırt
	Ön Dış	Arka Dış			
Deri					
Ebru					

Şekil 5. Eserin Cildinin Malzeme Özellikleri.

<u>Şiraze Örgüsü:</u> Var ☒ Yok ☐		<u>Köstek:</u> Var ☒ Yok ☐	
<u>Etek Şiraze</u>	<u>Baş Şiraze</u>	<u>Arka kapak- köstek bağlantısı</u>	<u>Ön kapak- köstek bağlantısı</u>
			
<u>Örgü biçimi:</u> Balıksırtı		<u>Metin kısmı ile kapak birleşimi enine kesit:</u>	
<u>İplik cinsi:</u> Sentetik			
<u>Yastık:</u> Deri		<u>Deri Özellikleri:</u>	
<u>Renkler:</u> Turuncu- Sarı		<u>Deri cinsi:</u> Keçi	
		<u>Deri rengi:</u> Siyah	

Şekil 6. Eserin Kapak Birleşim Detayları ve Şiraze Örgüsü

Eserin metin kısmı el yapımı doğu kâğıdı üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır. Kâğıt özellikleri heterojen hamur yapısına ve gözenekli, lifli bir yüzey yapısına sahiptir. Eser 180 varak ve 8 formadan meydana gelmektedir. Önde ve arkada 2 adet olmak üzere 4 adet odun hamurundan yapılmış yan kâğıdı bulunmaktadır. Bu yan kâğıtlar esere cilt onarımının yapıldığı dönemde, yeni cildin beraberinde eklendiği düşünülmektedir. Eserin 1 numaralı varağı ise daha önceki bir

onarımında eklendiği düşünülen el yapımı filigranlı Avrupa kâğıdıdır (Bkz. Tablo 3). Metin kısmı genel olarak 30 satırdan meydana gelse de satır sayıları düzensizdir.

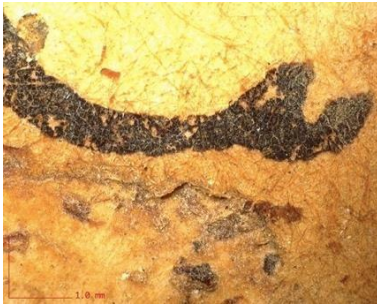
Tablo 3. Eserin Kâğıt Özellikleri

ÖZELLİKLER	YKI-YKII- YKIII- YKIV	Yan Kâğıt(sayfa:1)	Metin Kısmı
El yapımı Doğu	☐	☐	☒
El yapımı Avrupa	☐	☒	☐
Filigranlı	☐	☒	☐
Filigransız	☐	☐	☐
Odun Hamuru	☒	☐	☐
Renkli	☐	☐	☐
Aharlı	☐	☒	☒
Lif yönü sırta dik	☐	☐	☐
Lif yönü sırta paralel	☐	☒	☒
Kalıklık (mikron)	0.14- 0.14- 0.14		0.21- 0.20- 0.19

Notlar: Eserin “yan kâğıdı” olarak nitelendirilen, eserin geçirdiği son onarımından bir önceki onarımda eklendiği düşünülen el yapımı Avrupa kâğıdına sayfa numarası verilirken sayfa:1 olarak değerlendirilmiştir. Bunun üzerine daha sonraki onarımlarda eklenmiş olduğu düşünülen diğer yan kâğıtlar ise YKI- YKII- YKIII-YKIV olarak numaralandırılmıştır.

Kitap yapımında kullanılan deri, kâğıt, mürekkep ve boyarmadde gibi malzemelerin yapısını oluşturan organik ve inorganik element ya da molekül gibi yapıların tespit edilmesinde spektroskopik analizler özellikle tercih edilmektedir. XRF spektroskopisi ile inorganik elementlerin uzunluk, kısalık, mesafe, ağırlık gibi sayısal verilerinin toplanmasında, aynı zamanda nasıl üretildiği, ne gibi özelliklere sahip olduğunu tespit ederek, tahribatsız olarak inorganik malzeme karakterizasyonu yapılabilmektedir. Eserin metin kısmında 79a sayfasında kâğıt, siyah mürekkep ve yazı hattının üzerindeki kırmızı boyada analiz yapılmıştır. Eserin metin kısmında herhangi bir süsleme unsuruna yer verilmemiştir. Eser siyah ve yer yer kırmızı mürekkep kullanılarak nesih ve mağribi yazı çeşitleri kullanılarak yazılmıştır (Bkz. Resim 3-4-5, Tablo 4).

Kitap konservasyonunda alanında

Resim 3. Demir ve karbon içerikli siyah mürekkep

Resim 4. Kırmızı mürekkep/boya

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'na Ait Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r Ricâl İsimli Yazma Eserin Kodikolojik İncelemesi

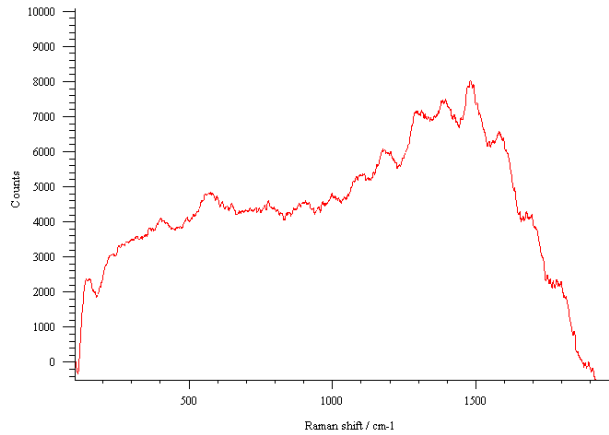
Resim 5. Xrf Analizi Yapılan Alanlar (Ayasofya Kol. 3380, 79a-92b Sayfaları)

Eserin metin kısmında herhangi bir süsleme unsuru olmadığı için analizler; yalnızca kâğıt ve yazı alanında gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla 79a sayfasında kâğıt, siyah mürekkep ve yazı hattı boyunca devam eden bir karalama şeklinde görülen kırmızı boyada analiz yapılmıştır (Bkz. Resim 5).

Tablo 4. Xrf Spektroskopisi Bulguları

Analiz Noktası	Majör Element	Minör Element	Düşük Sinyaldeki Elementler
79a- kâğıt	<u>Kalsiyum (Ca)</u>	<u>Demir (Fe)</u>	<u>Klor (Cl)</u> , <u>potasyum (K)</u>
79a- kırmızı boya	<u>Demir (Fe)</u>	<u>Kalsiyum (Ca)</u>	<u>Klor (Cl)</u> , <u>titanyum (Ti)</u> , <u>silisyum (Si)</u>
79a- siyah mürekkep	<u>Demir (Fe)</u>	<u>Kalsiyum (Ca)</u> , <u>bakır (Cu)</u>	<u>Potasyum (K)</u> , <u>klor (Cl)</u> , <u>kükürt (S)</u>

Moleküler analiz temeline dayanan Raman spektroskopisi ile inorganik ve organik malzeme karakterizasyonu yapılabilmektedir. Elde edilen spektrumlar sayesinde; yazma eserlerde kullanılan pigment, mürekkep ve kâğıt yapımında kullanılan malzemelerin moleküler yapısına ulaşılabilmektedir.

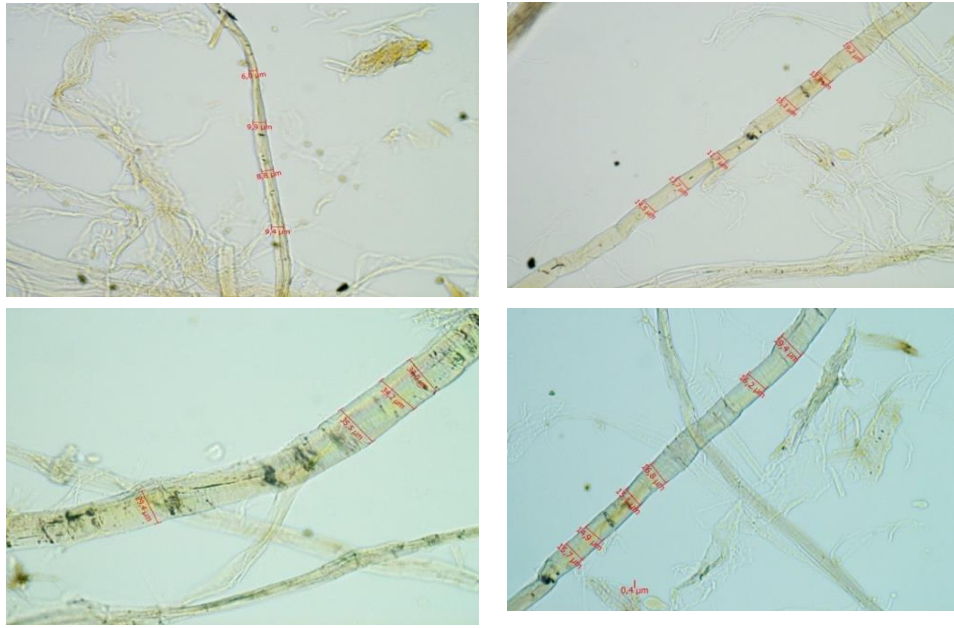

Şekil 7. Siyah Mürekkebe Ait Raman Spektrumu

Siyah renkli mürekkebin tanımlama çalışması 92b sayfası mürekkep hatlarında farklı pek çok nokta üzerinde gerçekleştirilmiştir. Raman analizleri neticesinde elde edilen spektrumda yer alan 1487 cm-1 de orta, 500-600 cm-1 ve 400 cm-1 de zayıf orta-geniş bantlar demir mazı mürekkebi

spektrumu ile uygunluk göstermektedir. 79a sayfasında siyah mürekkep hattının üzerinde satır boyunca kırmızı renk ile boyama yapılmıştır. Kırmızı rengin analizlerinde yoğun floresans gözlenmiştir. Floresans nedeniyle spektrum alınamamıştır. Kırmızı rengin floresansa neden olan organik yapıda bir boyarmadde olduğu düşünülmektedir.

Kâğıt, tekstil vb. organik malzemelerle hazırlanmış olan eserlerde kullanılan malzemenin lif türünün tespiti için lif analizi yapılmaktadır. Eserlerde kullanılan lif türü; bitki ve hayvanlardan elde edilen organik içerikli olabileceği gibi, sentetik yollarla elde edilen inorganik malzemelerden de elde edilebilir. Eserden elde edilen örnek lifler stereomikroskopta ayrılarak, ZEISS Axio Scope A1 polarize ışık mikroskobunda incelenmiştir. Normal ışık altında 500x görüntüleri lif genişliği ölçümünde, polarize ışık altında 500x görüntüleri ise lif yapısının değerlendirilmesi amacıyla kullanılmış, elde edilen görüntüler ve ölçüm sonuçları daha önce yapılan araştırma örnekleriyle karşılaştırılmıştır (Bkz. Resim 6).

Resim 6. Ölçüm Yapılan Liflerden Bazıları- Normal Işık, 500x

Tablo 5. Lifin Yapısal Özellikleri ve Muhtemel Lif Türü Ailesi

Lif yapısal özellikleri	Liflerin çoğunda dislokasyonlar belirgin ve lümen dar; çapraz işaretler mevcut. Bazı liflerde şişme ve fibrilasyon tespit edildi.
Lif genişliği (min-max, µm)	6 - 35,5
Lif genişliği (ort, µm)	17,7
Floroglusinol testi	-
Herzberg testi	-
Muhtemel lif türü ve ailesi	Keten - <i>Linum usitatissimum</i> (Aile : Linaceae) ve/veya Kenevir - <i>Cannabis sativa</i> (Aile : Moraceae)

Eserin kâğıt rengi, hem görsel olarak tespit edilerek değerlendirilmiş hem de ölçüm alınmıştır. Bu çalışmada, 1925 yılında Almanya'da bağımsız bir enstitü olarak kurulan, bugünkü adıyla RAL86 Alman Kalite Güvence ve Sertifikasyon Enstitüsü⁸⁷ tarafından RAL Colours adı altında 1927'den itibaren oluşturulmaya başlanan standart renk kataloglarından biri, renklerin birebir karşılığını bulmak amacıyla görsel değerlendirme için kullanılmıştır (Bkz. Tablo 5-6). Belgeleme

yapılırken; renk katalogunda bulunan renkler arasından, eser kâğıtlarının rengiyle en yakın eşleşen renk seçilerek katalogda yer alan renk kodlarıyla beraber not edilmiştir.

Tablo 6. Eser Sayfalarının Renk Analiz Değerleri

Sayfa numarası	L*	a*	b*
2a (pembe onarım kâğıdı)	57.83	15.90	24.90
25b	56.25	9.88	25.56
43b	61.32	9.75	25.56
73b	60.13	8.64	23.18
96b	61.95	9.31	24.03
121b	61.63	9.67	25.19
169b	58.69	9.92	24.43
180b	53.84	11.42	25.34
137a	51.15	11.14	24.09

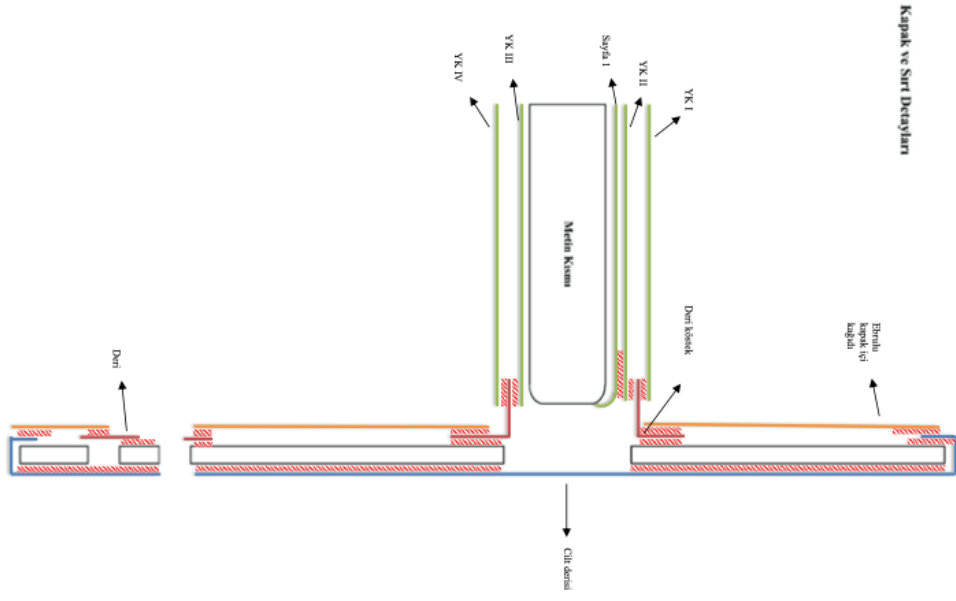
Tablo 7. L* a* b* Değerlerinin Karşılık Geldiği RAL Kodlarıyla Eşleşen Renk Verisi

Sayfa numarası	L* a* b* değeri	Karşılık gelen RAL Kodu	RAL katalogunda eşleşen renk
43b	61.32* 9.75* 25.56*	RAL 075 60 30- clay ocre	
121b	61.63* 9.67* 25.19*	RAL 070 60 30- Light oak brown	
180b	53.84* 11.42* 25.34*	RAL 060 60 30- Cognac brown	
2a (pembe onarım kâğıdı)	57.83* 15.90* 24.90*	RAL 020 60 20- Retro pink	

Tablo 8. Eserin Hamur Özellikleri ve Forma Düzeni

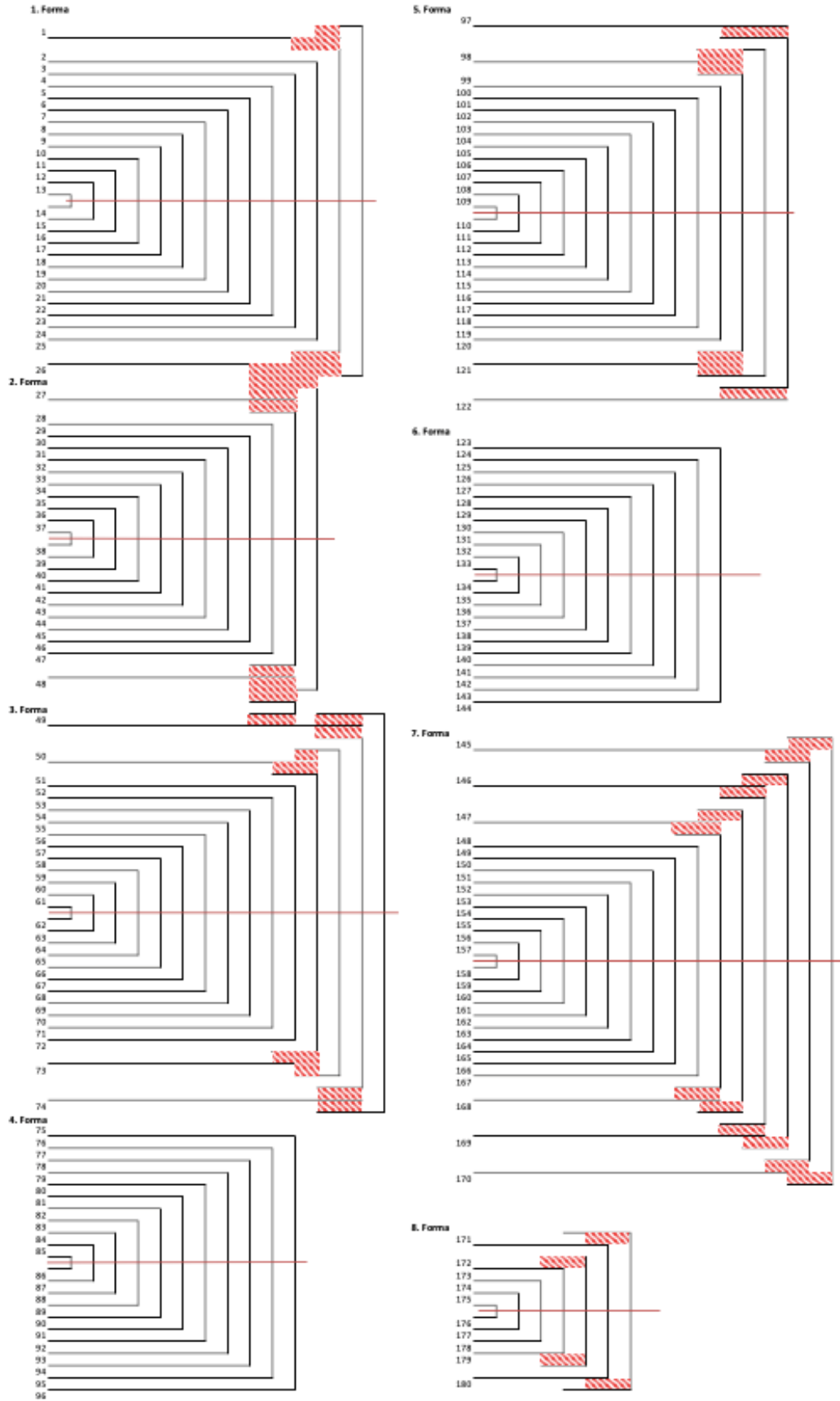
Forma sayısı: 8	Düzenli forma: ☐	Düzensiz forma: ☒
Hamur özellikleri: Heterojen hamur yapısına sahiptir, hamurda kâğıt yapımı esnasında oluşankatlanma izleri ve gözenekli yüzey yapısı olduğu görülmektedir.		
Sık süzgeç aralığı (Adet): tespit edilemedi	Geniş süzgeç aralığı (cm): tespit edilemedi	

Şekil 8. Eserin Kapak ve Sırt Detayları Çizimi

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'na Ait Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r Ricâl İsimli Yazma Eserin
Kodikolojik İncelemesi

Şekil 9. Eserin Forma Çizimi ve Bağlantı Detayları

Tablo 9. Eserin Cilt Kısımında Tespit Edilen Bozulma Türleri

Tozlanma	☐	Böcek pislikleri	☐	Kapaklarla metnin ayrılması	☒
Yırtılma	☒	Pamuklaşma	☒	Miklebin ayrılması	☐
Delinme	☐	Mikroorganizma	☐	Sertabın ayrılması	☒
Lekeler	☒	Kemirgen hasarı	☐	Kırılgnlık	☒
Bant/ Bant izleri	☐	Murakkaların tabakalara ayrılması	☒	Deformasyon	☐
Aşınma	☐	Şiraze örgüsünün dağılması	☐	Yanmış kısımlar	☐
Soyulma	☒	Kolon dikişlerinin dağılması	☒	Su lekesi	☐
Katlanma	☐	Formaların dikişten kopması	☐	Renk değişimi	☐
Çizikler/ kesikler	☒	Kapaklarla sırtın ayrılması	☐	Eksik kısımlar	☒
Eski onarımlar	☐	Böcek delikleri	☒		

Ciltteki bozulmalar hakkında notlar: Eserde sertap ve miklebin yekpare bir şekilde eserin arka kapağında koparak ayrıldığı görülmektedir. Ön kapağın sırtla birleşen baş kısmındaki muhat payından kopmaya başladığı görülmektedir. Arka kapağın kapak köşelerinde yırtılma ve parça kayıpları görülmektedir. Tüm bunların yanı sıra ciltte murakka olarak asitli sarı karton kullanılmış olması, cildi eser için nitelsiz bir hale getirmiştir ve ilerleyen zamanlarda bozulmalara yol açabilme riski taşımaktadır.

Tablo 10. Eserin Metin Kısımında Tespit Edilen Bozulma Türleri.

Tozlanma	☐	Yırtıklar	☒	Boya dökülmesi	☐
Parça kaybı	☒	Kırılgnlık/Asidite	☒	Cetvellerde kırılmalar	☐
Delinme	☐	Eski onarımlar	☒	Yapıştırıcı lekeleri	☒
Böcek delikleri	☒	Kıvrılma	☒	Kesikler	☐
Böcek pislikleri	☐	Bant/ bant izleri	☒	Su lekeleri	☒
Mikroorganizma	☐	Lekeler	☒	Foxing	☐
Deformasyon	☐	İlgisiz yazı- çizi	☐	Raptiye/zimba vb.	☐
Işık hasarı	☐	Mürekkep solması	☐	Dikiş yerlerinin yırtılması	☐
Toprak/Çamur	☐	Boyaların dağılması	☐	Kolon yerlerinin yırtılması	☒
Pamuklaşma	☐	Boyaların çatlaması	☐	Mürekkep korozyonu	☒
Mürekkep dökülmesi	☒	Mürekkep dağılması	☐	Demir boya tahribatı	☒

Ciltteki bozulmalar hakkında notlar: Metin kısmında böcek delikleri ve parça kayıpları, onarım kâğıdı ile tamamlanmış durumdadır. Eserin onarımları çoğunlukla olması gerektiğinden geniş yüzeyleri kaplamaktadır ve bazı onarımlar yazı üzerine kapatmaktadır. Özellikle onarım yapılmış olan alanlarda onarım kâğıtlarını yapıştırmada kullanılan yapıştırıcı çok geniş alanlara sürüldüğünden eserin genelinde yoğun yapıştırıcı izlerine rastlanmaktadır. Eserin bazı alanlarındaki yırtıklar yapışkanlı bant ile onarılmıştır ve bu alanlarda yapışkanlı bant izleri görülmektedir. Demir içerikli mürekkepten kaynaklanan mürekkep korozyonu başlangıcı görülmektedir. Dolayısıyla mürekkep korozyonunun neden olduğu kırılmalar mevcuttur. Kesilerek kısaltılmış sayfa kenarlarında ise katlanma ve yırtılmalar mevcuttur. Genellikle kolon dikişlerinin yapıldığı yerden kâğıdın yırtıldığı görülmektedir. YKIII ve YKIV'ün arasında kalan deri oluşturduğu kalınlık ve sert tabaka nedeniyle eserin son sayfasında kırılmaya neden olmuştur.

Tablo 11. Eserin Dikiş Ve Şirazelerinde Tespit Edilen Bozulmalar.

	Sırt dikişi	Baş kolon	Etek kolon	Baş örgü	Etek örgü
Kopmalar		x	x		
Kayıplar					

Notlar: Kolonlarda çok görülmemekle beraber baş ve etek kısmında bazı alanlarda kopmalar rastlanmaktadır. Hem şiraze ipiyle (tek kat ip) hem de dikiş ipiyle (çift kat ip) iki farklı kolon aynı delikten atılmıştır.

Tablo 12. Eserde Görülen Eski Onarımlar

Yazmanın cilt kısmı tamamen onarımdır, cilt orijinal değildir ve niteliksiz malzeme ile yapılmıştır. Yan kâğıtları onarımda eklenmiştir. Yazmanın metin kısmında onarım kâğıdı, bant ve yapışkanlı bant ile yapılmış çeşitli onarımlar görülmektedir. Onarımların çoğu olması gerektiğinden geniş alanlara yapılmıştır ve yazı yüzeylerini kapatmış durumdadır. Eserin sırt dikişi, kolon dikişleri ve şiraze örgüsü onarımda yapılmıştır. Eserin 1a sayfasındaki pembe renkte onarım kâğıdı, 0.50 mm kalınlığındadır ve eserin orijinal kâğıdından oldukça kalındır.

SONUÇ

Yazma eserler, tüm kültür varlıklarında olduğu gibi tarihsel, kültürel, sanatsal ve bilimsel açıdan özgün değerler taşıyan eserlerdir. Aynı zamanda tarihin başlangıcı ve devamlılığını sağlayan “yazı” aracını taşıyan bir tarihi belge niteliğinde olmaları, el yazmalarını önemli ve eşsiz kılan bir özelliktir. Eser erken İslami dönem olarak nitelendirilen, H.343 senesinden önce yazıldığı bilinen, hem erken döneme ait bir eser olması hem de tek nüsha olması bakımından önem taşımaktadır. Eserin yapısal özellikleri göz önünde bulundurularak, mevcut durumunun iyileştirilmesine, korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına ihtiyaç vardır. Bu çalışma bir hadis kitabı olan Kitâbu'l- ilel ve Ma'rifeti'r Ricâl'in mevcut olan tek nüshasının daha sağlıklı bir şekilde korunmasının sağlanması ve hadis ilmi ile ilgilenen bilim insanlarına kaynaklık etmeye devam edecek niteliklere sahip olmasını hedeflemiştir. Sonuç olarak; bir yazma eserin konservasyon safhasına gelene kadar geçtiği tüm safhalar ile belgeleme ve inceleme çalışmaları detaylarıyla aktarılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. (1989). *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 2, s. 82-87). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Atcı, İ. (2007). Ahmed b. Hanbel'den Gelen Çoklu Rivayetler (el-Muğnî Örneği), (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Konya.

- Bilmiş, G. Hüseyin (2013). Bursa İnebey kütüphanesindeki Ortaçağ ciltlerinin (13- 14. yüzyıl) cilt sanatı açısından değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Türk İslam Sanatları Programı, İstanbul.
- Çelik, A. (2017). Ahmed B. Hanbel ve Kitâbü'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl'inin İlel İlmindeki Yeri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), s. 89-108.
- Deroche, F. (2005). Islamic codicology an introduction to the study of manuscripts in Arabic script. Al Furqan Islamic Heritage Foundation.
- Gacek, A. (2020). *Arapça el yazmaları için rehber*. İslam Medeniyeti Araştırmaları Dizisi 28, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Göker, S. (1989). "Sultan Süleyman, Architect Sinan and Süleymaniye", *Turkish Review Quarterly Digest*, III/18, Ankara, s. 31-40.
- Koçkuzu, A. O. (2002). "Kitâbü'l-ilel." Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 26. cilt, s.108-109. Et.08.12.2021: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kitabul-ilel-ahmed-b-hanbel>
- Koçyiğit, T., Cerrahoğlu, İ. (1963). Ahmed İbn Muhammed İbn Hanbel Kitâbu'l 'İlel ve Ma'rifetü'r- Ricâl. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*. I.Cild (XLIX), Ankara.
- Kut, G., Bayraktar, N. (2021). Yazma eserlerde vakıf mühürleri. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları (186), Araştırma ve İnceleme Serisi (1), 1.basım, İstanbul.
- Loveday, H. (2001). Islamic paper a study of the ancient craft. Published The Don Baker Memorial Fund, Distributed by Archetype Publications.
- Öcal, Orhan (1971), Kitabın evrimi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 7. Faydalı Eserler Dizisi, s. 65-94.
- Rukancı, F. (2018), Kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması ve tanıtımında yazma eser kütüphaneciliği. *Erdem dergisi*, 74. s. 99-116
- Ülker, Muammer (1987), Türk Cilt San'atı. Sandoz Bülteni, sayı: 26, s. 13- 21.
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde Bulunan Koleksiyonlar/Koleksiyon Listesi ve İstatistik: <http://www.suleymaniye.yek.gov.tr/Content/UploadFile/Doc/dijitalveesersaglama/koleksiyonlar2021.PDF> 09.03.2023 tarihinde erişildi.